

**ULUSLARARASI BEŞERİ VE SOSYAL
BİLİMLER İNCELEME DERGİSİ (UBSBİD)**
**INTERNATIONAL HUMANITIES AND SOCIAL
SCIENCE REVIEW (IHSSR)**

Volume: 6 Issue: 1 Year: 2022

TÜRK HALI SANATININ GELİŞİMİ

Ayşegül DEMİRBULAK*

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Tarihiçesi:
Başvuru: 13.06.2022
Revizyon : 28.06.2022
Kabul : 28.06.2022
Orcid Numarası :
0000-0002-2054-4609

Anahtar Kelimeler: Hali
Sanatları, Türk Halısı,
Hali Sanatı Gelişimi

İlk kez Orta Asya'da Türkler tarafından aşırı sıcak veya aşırı soğuktan korunmak amacıyla çadırlarda kullanılmak üzere dokunmuş halılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda seferler sırasında ve şenliklerde kullanılmıştır. Osmanlı döneminde sarayların da vazgeçilmez eşyası olan halılar, Batı dünyasının her zaman ilgi odağı olmuştur. Türk halısı, Orta Asya'dan itibaren ihraç edilen Türk malları arasında en önemlisidir. Batılı sanatçılar tablolarında zenginlik ve itibar göstergesi olarak Türk halılarını resmetmişlerdir. Türk halısı ile aynı kompozisyonda resmedilen kişinin yüksek statü sahibi olduğu vurgulanmıştır. Başlangıcından günümüze Türk halısının gelişimi ve örnekleri çalışmamızın konusudur.

THE DEVELOPMENT OF TURKISH CARPET ART

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:
Received:13.06.2022
Revised : 28.06.2022
Accepted : 28.06.2022
Orcid Number:
0000-0002-2054-4609

Keywords: Carpet Arts, Turkish
Carpet, Carpet Art
Development

Carpets, which were first used in Central Asia by Turks for protection from extreme hot and cold in their tents, were used by the Ottoman Empire during festivities and military expeditions. Being indispensable items in the Ottoman palaces, carpets have always been objects of interest for the Western world. Turkish carpets are the most important ones among the Turkish goods that have been exported since their period in Central Asia. Western artists picturized Turkish carpets as a sign of wealth and reputation. It has been emphasized that a person who was painted together with a Turkish carpet would have a high status within the society. The subject of this work is the development and samples of Turkish carpet.

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi SBMYO.

Research Article/ Derleme

Cite As/ Alıntı: Demirbulak A. (2022), " Türk Halı Sanatının Gelişimi", Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi , 6 (1).

Giriş

Bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen dokuma parçaları, dokuma aletleri ve boya maddeleri, özellikle Anadolu’da Neolitik devirlerden itibaren düz düğümlü dokumaların yapıldığı fikrini kuvvetlendirmektedir. Ancak yaygın olarak düz ve düğümlü dokumaların ilk kez nasıl ve ne zaman dokunduğu şimdilik cevapsızdır. Buna rağmen özellikle düğümlü dokuma dediğimiz halıların bugüne kadar bulunabilmiş en erken örnekleri Türk bölgelerinde görülmüş ve bu yaygı türünün ilk kez Türkler tarafından dokunduğu kabul edilmiştir.

Asya ortalarından Anadolu’ya kadar geniş bir coğrafya üzerinde yaşama şansına sahip olmuş Türk boy ve oymaklarının dinleri, hayat tarzları, felsefeleri, dokudukları halılarda hayat bulmuş, binlerce renk ve motifle kendini ifade etmiştir.

Halı ve kilimlerimizde karakterize olmuş motif ve renkler, onu dokuyan insan ve çevresinin önemli bir anlatım aracıdır. Kullanılan yünün büküm ve kalitesi, renklerinin hangi bitki ya da böcekten nasıl elde edildiği, düğüm kalitesinin sıklığı veya seyrekliği, daha da önemlisi motiflerdeki sembolik anlatım yeteneği ve estetiği, dokunulduğu dönemin önemli değerlerini yansıtır. Bu yönden Türk el halıları, yaptıkları devirlerin antropolojik, etnolojik, teknik ve ekonomik belgeleri niteliğindedir. (Kayıpmaz, sf.53)

Türk insanı kendisini, sosyal konumunu ve geleneğini, attığı düğümlerle oluşturduğu motiflerde ifade etmiştir. Yaylalarda, bozkırlarda yaşadıkları bütün olayları, tehlikeleri, sevinçleri, ağrıları, özlemleri, törenleri halılarına konu etmiş, dille söyleyemediklerini ilmeklerle anlatmıştır.

Türk Halı Sanatının Gelişimi

Halıya, dokuma sanatının içinde özellik kazandıran düğümlü teknik, ilk kez Orta Asya’da Türklerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmış, Türklerle gelişmiş ve yine Türklerle İslâm dünyasına tanıtılmıştır. Türklerin Orta Asya’dan İslâm dünyasına kazandırdıkları halı, Doğu’nun 1001 Gece Masalları’ndaki uçan halı motifine ilham olmuştur.

Yaşadıkları coğrafyanın çetin iklim şartları; göçebe Türk kavimlerini, kalın ve gerektiğinde ısıtıcı, gerektiğinde sığacı önleyici bir zemin bulma ihtiyacı ile karşı karşıya bırakmış ve halı dokuma tekniğinin doğmasına vesile olmuştur.

Halı, çadır, sakinlerini pürüzlü ve soğuk topraktan korur. Göçebe çadırını iç taraftan halılar ve koşmalar kaplar. Kapı olarak “Enesi” denilen büyük bir halı kullanılmıştır. Duvarlarda çuvallar ve torbalar yer alır ki bunlar, göçebe ev hayatının dolap ve raflarıdır. Bu çadır düzenini hala yaylalarımız ve dağlarımızda sürdüren Türkmen ve Yörük aşiretleri vardır. (Bodur, sf.105)

Orta Asya, düğümlü halının kullanıldığı ilk yerdir. Altayların eteğinde Pazırık Kurganlarında bulunmuş olan halı, Türk düğümü ile yapılmış eşsiz bir mirastır. M.Ö. III. ilâ I. yüzyıl arasına tarihlenen bu halı Hun Türklerine aittir. (Aslanapa, sf.465)

Daha sonraları Doğu Türkistan'da Lop Gölü batısında LouLan'da yüzyıl başında bulunan tek argaç üzerine basit düğüm tekniği ile yapılmış olan III. veya VI. yüzyıllardan kalma küçük parça halılara kadar arada bir boşluk vardır. Aradan geçen uzun zaman içinde Pazırık Halısı'nın yüksek tekniğinin unutulması da ihtimaller arasındadır. (Aslanapa, sf.96)

Türk halıcılığına dair eski bilgi, coğrafya âlimi Mağripli İbn-i Said tarafından verilmiştir. İbn-i Said, Türkmen halılarından bahsederken bu sanatın bütün Türkmenlerde dokunduğunu gösteren bir ifade kullanmaktadır. (Bodur, sf.108)

İslâmiyet döneminde Abbasilerden kalma geometrik desenli halı parçaları arasında yine basit düğüm tekniğinde yapılmış bazı örnekler Fustat'ta bulunmuştur.

Kahire İslâm Sanatı Müzesi'nde Fustat'tan gelme, Gördes düğümlü, kırmızı zemin üzerine palmet motifli bir yün parçası üzerinde yapılan incelemeler; bunun Ortaçağ İslâm dünyasında düğümlü halıların başlangıcı olduğunu göstermiştir. Halının VII. ve IX. yüzyıllar arasında Batı Türkistan'dan ithal edildiği tahmin edilmektedir.

Kühnel'in Mısır'da bulunduğu halı da Batı Türkistan'dan veya Buhara'dan ithal edilmiş olmalıdır.

Mısır'da bulunan diğer parça halılar, koyu mavi zeminli tek argaca düğüm tekniğindedir. (Arseven, sf.1116)

XI. yüzyıldan itibaren Horasan'dan inerek İran'a egemen olan Büyük Selçuklular, düğümlü halı tekniğini Yakınoğu'ya tanıtmışlardır. Büyük Selçuklu döneminden günümüze hiçbir örnek gelmemiştir.

XIII. yüzyıl başlarında Konya'da Anadolu Selçuklularından kalan Gördes düğümü ile yapılmış halılar, halı sanatının temelini oluşturan en eski eserler olarak karşımıza çıkarlar. (Zipper, sf.10)

1905 yılında Konya Alâeddin Camii'nde F.R. Martin tarafından keşfedilen sekiz Selçuklu halısından sonra, R.M. Riefstahl'in 1930'da bulunduğu üç Selçuklu halısı ve 1935-1936 yıllarında Fustat'ta bulunan yedi küçük parça halı ile sayıları on sekizi bulmuştur.

XIV. yüzyılda hayvan figürlerinin Anadolu halılarına girmesi yine Selçuklu menşesine dayanır. Bu halılar o dönemde Avrupa resim sanatında yer almışlardır. Bu da Selçuklu devrinde Avrupa'ya götürüldüklerini gösterir. Sonraki dönemlerde Fustat'ta, İstanbul'da ve Konya'da bulunan hayvanlı halılarla zenginleşir.

R.M. Riefstahl'in bulunduğu XV. yüzyıla ait büyük boy halı Holbein halılarının prototipi olarak kabul edilir. 1451'de Fatih devrinden başlayarak XVI. yüzyıla kadar İtalyan, Felemenk ve Hollandalı ressamların tablolarında tasvir edilen, Holbein'in resimlerinde çok sık görüldüğü için onun adıyla anılan örgülü

küfiden geliştirilmiş bordürler ve üsluplanmış bitki motifleriyle canlandırılmış geometrik örnekli halılar Osmanlılarla birlikte yeni bir üslubun başladığını gösterir. (Yetkin, sf.36)

Geometrik desenli halıların yanı sıra XVI. yüzyıl boyunca Uşak bölgesinde yeni bir devir açılmaktadır. İki ana tip olarak madalyonlu ve yıldızlı isimlerini alan Uşak halıları, sağlam geometrik motifler yerine sonsuzluk prensibini devam ettiren madalyonlar ve küçük baklava şekillerinin kaydırılmış eksenler üzerinde alternatif sıralanmalarını konu eder. Yıldızlı Uşak halılarında sonsuzluk ifadesi daha belirgindir.

XVI. yüzyılın son yarısından başlayarak yepyeni bir teknikle tamamen natüralist motiflerin hakim olduğu Osmanlı Saray Halıları grubu ortaya çıkmıştır. Gördes düğümlü Türk halılarından farklı olarak İran düğümü ile yapılmış olan bu halılar kadifeyi andırırlar. (Karamağaralı, sf.16)

Saray halıları grubundan seccadeler ise, XVIII. yüzyılda Gördes, Kula, Lâdik, Uşak seccadelerinde çeşitli şekilde yaşatılmışlardır. Bilinen en eski seccadeler XV. yüzyıldan kalmıştır. Bellini, Carpaccio ve Lotto'nun eserlerinde seccadelerin zengin çeşitleri görülebilir. Türk halılarında en çok geometrik şekillere rastlanır. Bunu sırasıyla bitkisel ve hayvansal motifler takip eder. Bitkisel motifler olarak çiçeklerden lale, karanfil, gül, sümbül ve zambağı; ağaçlardan servi ve salkım söğüdü; meyvelerden elma, nar ve üzümü; hayvanlardan ise kaz, güvercin, kumru, yılan, tavus kuşu ve serçeye benzer motifler ile horoz ibiği, kaz ayağı, ördek ayağı, koçboynuzu gibi hayvanın çeşitli kısımlarının yer aldığı motifleri saymamız mümkündür.

Sanayileşme süreci içerisinde 1844'te Sultan Abdülmecid Hereke'de tezgâhlar kurdurmuş, 1891'de Sultan II. Abdülhamid zamanında yüz kadar halı tezgâhı eklenmiş, Osmanlı saray üslubundaki halıların yeniden yapılması için bir atımında bulunulmuştur.

Türk halı sanatı XIX. yüzyıl sonuna kadar gelişmesine devam etmiştir. Bugün de Konya, Kayseri, Sivas, Kırşehir, Isparta, Fethiye, Döşemealtı, Balıkesir, Yağcıbedir, Uşak, Bergama, Kula, Gördes, Milas, Ezine, Çanakkale, Kars, Erzurum yörelerinde ve birçok Türkmen asıllı yörük boylarında geleneksel halı yapımı yaşatılmaktadır.

Sonuç

Türklerin geleneksel sanatı olan halı, sanat tarihimizde haklı olarak seçkin bir yere sahiptir. Türk halı sanatı, Türk tarihinin akışı içinde biçimlenmiştir. Halıya dokuma sanatı içinde karakterini veren düğümlü teknik, ilk kez Orta Asya'da Türklerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmış, gelişimi Türklerle sürdürülmüş ve İslâm dünyasına Türkler tarafından tanıtılmıştır.

“Türk düğümü” terimi halı sanatında çift atılmış, sıkı ve sağlam dokunmuş halıyı ifade eder.

Sanayileşme ile birlikte kimyasal boyaların halı yapımında kullanılması, renk skalasını zenginleştirmiş ancak rengin halıda canlılığını muhafaza etme süresini azaltmıştır. Doğal renklerin elde

edilmesi, uzun ve zorlu bir süreçtir. Devamında halının yoğun emek ile dokunması, el halısı üretimi ve talebi azaltmıştır. Kimyevi boyalar ve petrol türevi malzemeler ile fabrikasyon ürünler piyasaya hâkim olmuştur. Uzun yıllar ülkemiz insanlarının ve turistlerin rağbet gösterdiği el dokuması halıların, son yıllarda satışları düşmüş, ilk kaynak olarak verebileceğimiz Kapalıçarşı örneğinde halı dükkanları küçük hediyelik eşyalar satar duruma gelmiştir. Günümüzde fabrika halısı dediğimiz seri üretim ürünler gerek dokuma kalitesi gerek kompozisyon ve gerekse renk açısından gösterdikleri özellikler nedeniyle farklı bir isimle anılabilir.

KAYNAKÇA

Arseven, Celal Esat. (1975), Sanat Ansiklopedisi, C.IV, İstanbul

Aslanapa, Oktay. (1996). "Türk Halı Sanatı", Skylife Dergisi, 8/96.

Aslanapa, Oktay.(1993). Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Karamağaralı, Beyhan. (1977). "Türk Halı Sanatındaki Motiflerin Yorumu Üzerine", Arış Dergisi. Y.1,3.

Kayıpmaz, F., Kayıpmaz N., "Geleneksel Kültür Mirasımız Türk El Halı ve Kilimleri", Türkiyemiz Dergisi, 65, 1991.

Robinson, F.. (2005). Cambridge Resimli İslâm Ülkeleri Tarihi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Yetkin, Ş., (1973). Türk Halı Sanatı, Ankara.

Zipper, K., (1977). "Türk Halıları", Sanat Dünyamız.